

vast te stellen. De determinatie vond plaats aan de hand van schedelkenmerken. Doorslaggevend daarbij waren:

- de afmetingen en vorm van de processus angularis aan de onderkaak, met duidelijke knobbel;
- de vorm van de jukboog, zonder duidelijke verdikking in het midden;
- de condylobasale lengte, aanzienlijk minder dan 13.8 mm.

Dit is het vierde aangetroffen exemplaar van deze soort in de Sint Servaaskerk. Op 17 augustus 1981 wer-

den door VAN DER COELEN & VAN WESTREENEN (1982) drie dode exemplaren verzameld (RMNH 29855, RMNH 29856, RMNH 29857). Daarnaast troffen zij nog twee levende grootoorvleermuizen aan die niet nader gedetermineerd werden.

In Maastricht is de Grijze grootoorvleermuis in het verleden nog op twee andere plaatsen aangetroffen: in Heughem werd op 4-8-'81 een dood exemplaar op een fietspad gevonden, de tweede vondst is op 15-10-'64 gedaan in het voormalige klooster (de huidige PABO) in Caberg.

Deze hernieuwde vondst in de Sint Servaaskerk is een reden te meer om de komende zomer uit te gaan zoeken met welk type verblijfplaats we in de Sint Servaaskerk te maken hebben.

LITERATUUR

COELEN, W. VAN DER & F.S. VAN WESTREENEN. 1982. Het voorkomen van vleermuizen in enkele Zuid-limborgse kerken. *Natuurhist. Maandbl.* 71 (6/7): 121-126.

LUDY VERHEGGEN
Lijsterbeslaan 22, Bunde

BOEKBESPREKING

BERG BEELD; EEN VERKENNING VAN HET LIMBURGSE PLATEAULANDSCHAP

H.P.M. HILLEGERS met medewerking van H. VAN AMEROM, B.G. GRAATSMAN en P.F. FELDER, 1990. Uitgegeven door: Jan van Eyck Academie te Maastricht met medewerking van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg en het Geologisch Bureau van de Rijks-geologische Dienst te Heerlen. 136 p. formaat A4, 120 zw./w-foto's. Prijs: f 22,50 voor leden van het NHGL, f 28,— voor niet-leden. Voor f 7,50 extra ontvangt men ook de bundel "Projectvoorstellen", het derde deel van de Berg Beeld publicaties. De publicaties zijn (onder andere) te bestellen bij het Publicatiebureau van het NHGL en te koop in het Natuurhistorisch Museum Maastricht.

Voor natuurhistorisch geïnteresseerden zal het hierna te bespreken deel van Berg Beeld publicaties in het algemeen het meest te bieden hebben. Niet alleen de namen van de auteurs staan daar borg voor; ook de gekozen locaties. Er worden dertig "bergen" in Nederlands Zuid-Limburg behandeld en achtentwintig uit Belgisch Limburg. Het begrip berg is daarbij zeer ruim opgevat, nog aanzienlijk ruimer dan de betekenis die het woord in het Limburgs dialect heeft. Besproken zijn ook een aantal groeven en diverse voor (Zuid-)Limburg karakteristieke landschapselementen als voordren, oude grensbomen en holle wegen.

De gekozen steekproef geeft een mooie dwarsdoorsnede door het — dat blijkt eens te meer uit dit boek — zeer rijke en gevarieerde Limburgse landschap. Wat het boek, voor mij in ieder geval, uniek maakt is dat alle locaties zowel geologisch, biologisch, (cultuur-)historisch als landschappelijk worden uitgediept en geplaatst.

Zeer boeiend zijn onder andere de beschrijvingen van nu nog ter plaatse, aan de oppervlakte aanwezige prehistorische gebruiksvoorwerpen zoals de Neolithische slijpsteen in de helling van het Gulpdal. Interessant zijn ook de talloze explicaties van toponiemen; in het boek wordt vermoedelijk een voorproefje gegeven van hetgeen

daarna gaan toeleggen op het samenstellen van een lexicon van (Zuid-)Limburgse toponiemen, niet alleen van steden en dorpen maar ook van daarbuiten gelegen landschapselementen?

De publicatie sluit voorbeeldig aan op het streven van het Genootschap om "over de grens" te gaan zoals dat enkele maanden geleden door de voorzitter in een voorwoord in het Maandblad onder woorden is gebracht. Niet alleen doordat in de publicatie zowel Belgisch als Nederlands (Zuid-)Limburg bestreken wordt en doordat een aantal wetenschapsdisciplines zo nauw samenwerken, maar ook doordat een en ander zo verwoord is dat voor vele kunstenaars nieuwe inzichten in natuur en landschap mogelijk werden en nieuwe aanknopingspunten in het landschap zichtbaar werden. De natuurhistorie is de grens rond de beeldende kunst (weer) overgestoken en vice versa en dat kan geen kwaad in een tijd waarin natuur en landschap alle vrienden die ze kunnen vinden heel hard nodig hebben.

Torben Mulder

DE VERANDERENDE DELTA

J. KUIJPERS, O. HAMERLYNCK, J.A. CRAEYMEERSCH, H. BAPTIST, D. VAN DER LAAN, 1990. Wetenschappelijke Mededeling 198 van de Stichting Uitgeverij KNNV, Eindhoven, 87 p., 58 fig., 12 tab., 7 zw/w foto's, lit. opg. Prijs f 15,50. De uitgave kan besteld worden door de prijs plus f 3,50 verzendkosten over te maken op giro 13028 t.n.v. St. Uitgeverij KNNV, Isidorusweg 21, Eindhoven o.v.v. "WM 198".

In deze nieuwe WM zijn de lezingen vastgelegd welke gegeven zijn op het symposium ter gelegenheid van het 60-jarig bestaan van de KNNV-afdeling Voorne op 5 oktober 1990. Een eerste conclusie is dan dat de KNNV in Voorne zich zeer gelukkig mag prijzen dat zij een vijftal zo goed ingevoerde inleiders bereid heeft gevonden om bijdragen te verzorgen voor het symposium en het boekje. Het beschikbaar zijn van zo-

veel deskundigheid hangt uiteraard nauw samen met enerzijds het grote belang van het nauwkeurig volgen van de ontwikkeling van onze kustlijn en anderzijds de hoge natuurwaarde van het Voorne duinengebied, reden waarom daar het biologisch station Wevers duin werd gesticht.

In het boek komt dit tot uiting in de sterke aandacht voor de veranderingen in het kustgebied rond Voorne ten gevolge van de aanleg van de Deltawerken en de Maasvlakte; ca. een kwart van het boek is er aan gewijd. Interessant is vooral de beschrijving van de nog steeds toenemende invloed van de mens op sedimenttransport en sedimentatie in het gebied. Als dat gewenst wordt geacht zou in het zogeheten voordeltagebied een Waddenzee-achtig gebied geschapen kunnen worden met alle mogelijkheden voor natuurontwikkeling die daarbij horen.

Het tweede hoofdstuk beschrijft aan de hand van de resultaten van een transektsgewijze bemonstering van het bodemleven in de voordelta de veranderingen in de levensgemeenschap in het kustwater die opgetreden zijn na het uitvoeren van de Deltawerken. Plaatselijk blijkt, onder invloed van zeestromingen en het ontstaan van gebieden met rustig water, een zeer rijk bodemleven zich ontwikkeld te hebben, die goede kansen biedt aan de ter plaatse voorkomende zeehonden. Of een en ander zich zal kunnen handhaven en uitbreiden, hangt weer geheel en al af van de aard en de omvang van de ingrepen die nog gepleegd gaan worden door de mens en van de mate waarin de recreatie in het gebied beteugeld kan worden.

Het derde hoofdstuk is gewijd aan de vogels en zoogdieren van de Deltawateren. De huidige situatie wordt met behulp van zeer goed leesbare illustraties verduidelijkt. Handig is bijvoorbeeld het gebruik van de zogeheten Amoëbe-figuur om de onderlinge aantalsverhoudingen voor de onderzochte soorten grafisch weer te geven. De belangrijkste conclusie is mijns inziens dat voor ecosysteemherstel naast waterkwaliteitsmaatregelen ook maatregelen op het gebied van de ruimtelijke ordening en landschapsbeheer nodig zijn en dat met het oog

op toekomst met een verbeterde waterkwaliteit nu al begonnen moet worden de plaatsen te reserveren voor de bossen waar straks weer de toppredatoren kunnen broeden. Een identieke situatie bestaat er in Limburg in het Maasdalen.

Het laatste hoofdstuk bespreekt de veranderingen in flora en vegetatie van de duinen van Voorne.

Dit hoofdstuk beslaat ca. veertiende deel van het boek (34 bladzijden). De grote hoeveelheid gegevens ten aanzien van flora en vegetatie van de Voornse duinen (doordat vanaf 1966 systematisch onderzoek is verricht in dit gebied) zijn op beknopte en zeer leesbare wijze weergegeven met gebruikmaking van veel grafieken en tabellen. Opvallend is dat aan de analyse van de verschuivingen in de vegetatie-eenheden in feite weinig aandacht is besteed. Wellicht is de reden hiervoor dat het kwantificeren en grafisch weergeven van die verschuivingen veel lastiger is.

Vooral het gebruiken van de in 1990 uitgebrachte Rode lijst van in Nederland verdwenen en bedreigde planten en van de ecologische groepen zoals die in de Standaardlijst van de Nederlandse flora onderscheiden worden geeft een goed inzicht in de veranderingen die de laatste 25 jaar in de flora van het gebied zijn opgetreden. Opmerkelijk is wel dat geen gebruik is gemaakt van de recentere en sterk gewijzigde indeling in ecologische groepen die is opgesteld door Runhaar *et al.* in 1987, welke bovendien in de nieuwste druk van Heukels Flora van Nederland is opgenomen.

De belangrijkste conclusie is dat de achteruitgang van de soortenrijkdom en van de floristische waarde van het gebied vooral geweten moet worden aan de sterke afname van de konijnenstand (als gevolg van myxomatose), aan de toename van de verontreiniging van de neerslag (en de door beide ontwikkelingen veroorzaakte hoogte-toename van kruidenlagen, óók in gemaaidere percelen) en tenslotte aan de verminderde invloed van de zee. Een lichtpuntje in deze somber stemmende situatie is dat de in 1989 gestarte begrazing in een 200 ha groot deelgebied het tij lijkt te kunnen gaan keren.

Uit het voorgaande zal u duidelijk zijn geworden dat het boek beslist de moeite waard is voor iedereen die enigszins geïnteresseerd is in flora en fauna in het Delta-gebied en de Voornse duinen. Het is te hopen dat het Genootschap eens zover komt dat ze gelijksoortige bondige en toch grondige publicaties over een aantal Limburgse regio's het licht doet zien!

TORBEN MULDER

ORCHIDS TRAVEL BY AIR, A PICTORIAL SAFARI

D. MULDER en T. MULDER-ROELFSEMA 1990. Uitgegeven door "Het Hert" te Wageningen.

Dit boek is in Nederland niet via de reguliere boekhandel te koop, maar is te bestellen bij R. van Hulst, Stationsstraat 29 9482 TX Tynaarlo voor de prijs f 95,—.

Niet alleen orchideeën zijn geliefd, ook boeken over orchideeën liggen goed in de markt. Stap naar een willekeurige boekhandel en overtuig jezelf, geen enkele groep van planten krijgt, gemeten aan het aantal banden per boekenrek, zoveel aandacht als orchideeën. En terecht, geen enkele andere familie dan die der Orchidaceae doet ons mensen telkens weer versteld staan van de bizarre schoonheid van hun bloemen. Maar ook hun grenzeloos en bizar aanpassingsvermogen om de meest wonderlijke levensomstandigheden het hoofd te kunnen bieden, verbaast ons telkens. Wist U bijvoorbeeld dat:

- orchideeën meer parasiteren op schimmels dan ermee in symbiose te leven?
- sommige epifytische (op bomen levende) soorten bladgroen-bevattende wortels bezitten en dus geen bladeren meer nodig hebben?
- er meer hybriden (kruisingen tussen soorten) bestaan dan echte soorten? Dit dank zij het feit dat niet alleen vele soorten onderling kruisbaar zijn (hetgeen eigenlijk niet mag volgens het boekje), maar ook genera kruisbaar zijn (hetgeen, volgens het boekje, helemaal niet zou kunnen).
- er meer epifytische soorten van het eiland Madagascar bekend zijn dan van heel Afrika?
- er, afgezien van terrestrische (op de bodem) en epifytische (op bomen) ook epilittische (op rotsen) groeiende orchideeënsoorten voorkomen?
- er epifytische soorten zijn waarvan de wortels omhoog in plaats van omlaag groeien? Dit i.v.m. het verzamelen van 'luchtval', zoals bladeren, vogeluitwerpselen e.d. waaruit water en mineralen vrijkomen voor de plant.

Zo zijn er nog meer van dit soort ogenschijnlijk vreemde aanpassingen te vermelden bij deze groep van bizarre superspecialisten die hun succes op aarde voor een belangrijk deel aan dit vermogen te danken hebben. De meeste boeken over orchideeën zijn kleurfoto-boeken van hun bloemen of bloeiwijzen, vaak van hybriden die in kassen onder optimale omstandigheden zijn gefotografeerd. Hun toch al summiere teksten bestaan uit een "praatje bij een plaatje". Dit boek van dr. Mulder (overigens mag in deze recensie wel vermeld worden dat diens zoon een van de redactieleden van ons Maandblad is) bezit een geheel andere opzet. De uitvoerige tekst is gewijd aan algemene kennis in zake orchideeën zoals bloembouw, bestuiving, zaadverspreiding, oecologie, een aantal andere hoofdstukken betreft reisverslagen van orchideeën-safari's. Natuurlijk is er ruime aandacht voor kleurfoto's, méér dan 500 (!), die betrekking

hebben, inderdaad op de pracht van de individuele bloem, maar ook op andere onderdelen, hele planten of planten in hun eigen omgeving. In totaal worden 12 safari's beschreven, waarbij de lezer wordt geïnformeerd over de praktijk van een "orchideeënjager", die niet alleen beziel is door verzamelen voor eigen kweek of jacht naar nieuwe soorten, maar ook begaan is met het trieste lot van het tropisch regenwoud, waar de meeste soorten zijn aan te treffen en gezellige voorvallen weet te vertellen over de vele voorvallen die met dergelijke expedities gepaard gaan.

Van harte aanbevolen dus.

H. HILLEGERS

A.C.W. STARING, DICHTER EN LANDMAN, REGIONALIST EN NATIONALIST

A.E. BOOGMAN (red.) 1990. Walburg Pers, prijs: f 39,50.

Enige maanden geleden verscheen een boek over een bijzondere man met als titel "A.C.W. Staring", met de ondertitel "dichter en landman, regionalist en nationalist. De veelzijdigheid van A.C.W. Staring, die in 1840 overleed en vrijwel zijn gehele leven in de Gelderse Achterhoek verbleef, is door één auteur moeilijk te peilen. Vandaar dat dit boek door meerdere auteurs is samengesteld. Boogman beschrijft Starings levensloop en karakter, Entjes en Schaar bekritiseren zijn literaire kwaliteiten, Krosenbrink behandelt Staring als volkskundige en Demoed stelt Starings betekenis voor de landbouw aan de orde.

Voor de lezers van dit tijdschrift zijn Starings natuurgedichten van belang, sommige van zijn puntachtjes (wie kent niet "De Meester in zijn wijsheid gist, de Leerling in zijn waan beslist") behoren tot de algemeen bekende Nederlandse wijsheden in dichtvorm.

Ofschoon jurist van opleiding heeft Staring zich ook intensief bezig gehouden met landbouw zoals destijds zeer gebruikelijk bij landjonkers. Als eigenaar van een groot landgoed ("Wildenborgh") heeft hij zelf het voortouw en een groot gedeelte van zijn uitgestrekt bezit ontwaterd en verder ontgonnen. Een voorbeeld dat nagevolgd werd!

Aan de bovengenoemde auteurs die aan dit standaardwerk over A.C.W. Staring hun medewerking hebben verleend, moeten Hardenberg en Hartong nog worden toegevoegd. De eerste beschrijft Staring geboorteplaats en woonstede, de tweede verzorgde de uitvoerige bibliografie van en over Staring.

H. HILLEGERS